

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.50>

ПРАВОНАСТУПНИЦТВО У ВИКОНАВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРЕЦЕДЕНТНА ПРАКТИКА ВЕРХОВНОГО СУДУ

Колісник О.В.,
*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри цивільної юстиції та адвокатури,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-7193-4594*

Колісник О.В. правонаступництво у виконавчому провадженні: прецедентна практика Верховного Суду.

Статтю присвячено дослідженню сутності та ролі правових висновків Верховного Суду щодо роз'яснення і правильної імплементації норм процесуального права у сфері виконавчого провадження, зокрема питань правонаступництва та заміни сторони виконавчого провадження. Доведено, що викладені у постановах Верховного Суду правові позиції варто називати «прецедентом тлумачення», а не «судовим прецедентом».

Автором наголошено, що правотлумачна діяльність Верховного Суду має суттєвий вплив на судову практику нижчих судів, які вирішують питання правомірності/неправомірності дій виконавця щодо закінчення виконавчого провадження, питання допустимості/недопустимості правонаступництва у разі вибуття сторін виконавчого провадження та інші питання.

Основні положення правових позицій Верховного Суду у цій сфері зводяться до такого: 1) у разі вибуття сторони виконавчого провадження виконавець зобов'язаний оцінити сутність та характер правовідносин на предмет допустимості правонаступництва, і у разі допустимості - зупинити провадження, а не закінчувати його; 2) правонаступництво у виконавчому провадженні можливе як до відкриття виконавчого провадження, так і до видачі виконавчого листа; 3) у разі завершення виконавчого провадження сторону можливо замінити лише після оскарження постанови виконавця про закінчення виконавчого провадження та відновлення виконавчого провадження або після повторного пред'явлення виконавчого документу до виконання (у разі його повернення) в межах встановлених строків.

Зазначено, що під час вчинення виконавчих дій державні та приватні виконавці для забезпечення прав учасників виконавчого провадження повинні обов'язково враховувати правові висновки Верховного Суду щодо тлумачення процесуальних питань заміни сторони виконавчого провадження.

Наголошено, що судова правотворчість та судовий активізм повинні мати межі і не допускати свавілля. Відступлення Верховним Судом від своїх попередніх позицій свідчить про переосмислення тлумачення законодавчих приписів, але має бути обґрунтованим та мотивованим, заснованим на реалізації завдань цивільного судочинства і дотриманні принципу верховенства права. Оновлені та обґрунтовані правові позиції Верховного Суду щодо застосування певних приписів законодавства у сфері виконавчого провадження мають знаходити віддзеркалення в нормах законодавства, які є більш стабільними та менш мінливими.

Ключові слова: виконавче провадження, правонаступництво у виконавчому провадженні, заміна сторони виконавчого провадження, зупинення виконавчого провадження, прецедент тлумачення, Верховний Суд.

Kolisnyk O.V. Legal succession in execution proceedings: precedent practice of the Supreme Court.

The article is devoted to the research of the essence and role of the Supreme Court's legal conclusions concerning the interpretation and proper implementation of procedural law norms in the field of

enforcement proceedings, particularly issues of legal succession and a party replacement in enforcement proceedings. It is established that the legal positions outlined in the Supreme Court's judgments should be referred to as an «interpretation precedent» rather than a «judicial precedent».

The author emphasizes that the Supreme Court's activity of interpreting the law significantly influences the judicial practice of lower courts when they decide on the legality/illegality of an enforcement officer's actions regarding the termination of enforcement proceedings, the admissibility/inadmissibility of legal succession upon the withdrawal of parties from enforcement proceedings, and other issues.

The main provisions of the Supreme Court's legal positions in this area are as follows: 1) in the event of a party's withdrawal from enforcement proceedings, the enforcement officer is obliged to assess the nature and character of the legal relationship to determine the admissibility of succession, and if admissible, to suspend the proceedings, not terminate them; 2) succession in enforcement proceedings is possible both before the opening of the enforcement proceedings and before the issuance of the writ of execution; 3) if enforcement proceedings have been terminated, a party can only be replaced after appealing the enforcement officer's decision to terminate the proceedings and their subsequent reinstatement, or after the re-submission of the writ of execution for enforcement (if it was returned) within the established time limits.

It is noted that when performing enforcement actions, in order to ensure the rights of the participants in enforcement proceedings state and private enforcement officers must necessarily take into account the Supreme Court's legal conclusions regarding the interpretation of procedural issues related to a party replacement in enforcement proceedings.

It is pointed out that judicial law-making and judicial activism must have boundaries and must not allow for arbitrariness. The Supreme Court's deviation from its previous positions indicates a rethinking of the interpretation of legal provisions but must be justified and reasoned, based on the realization of the objectives of civil justice and adherence to the principle of the rule of law. Updated and substantiated legal positions of the Supreme Court regarding the application of certain provisions of the law in the field of enforcement proceedings should be reflected in the norms of legislation, which are more stable and less volatile.

Key words: enforcement proceedings, legal succession in enforcement proceedings, a party replacement in enforcement proceedings, suspension of enforcement proceedings, interpretation precedent, the Supreme Court.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Верховний Суд забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом, зокрема, забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій. Важко переоцінити роль Верховного Суду у здійсненні правотлумачної діяльності щодо правильного розуміння і застосування норм права. Слід зауважити, що у ч. 4 ст. 263 ЦПК зазначено, що при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановках Верховного Суду. Йдеться перш за все про висновки Верховного Суду щодо застосування норм матеріального права. Проте, судовою практикою продемонстровано і доведено, що вкрай важливу роль відіграють і правові висновки Верховного Суду стосовно роз'яснення і правильної імплементації норм процесуального права, оскільки законодавство України містить колізії, прогалини та інші дефекти правового регулювання, які потребують оперативного реагування.

Однак законодавство України у сфері виконання судових рішень та рішень інших юрисдикційних органів постійно змінюється, характеризується нестабільністю, суперечливістю та неоднозначністю. Однією з надважливих процесуальних проблем виконавчого провадження є проблема правонаступництва у ньому, оскільки від вирішення питання щодо допустимості/недопустимості заміни сторони виконавчого провадження у порядку правонаступництва залежить подальша доля реального захисту та відновлення порушених прав і свобод людини і громадянина, інтересів юридичних осіб та держави. Проте, ці питання врегульовані досить суперечливо, у зв'язку з чим критично важливими є вироблені Верховним Судом правові висновки щодо підстав та порядку правонаступництва у виконавчому провадженні, процесуальних обов'язків його учасників та інших неоднозначно закріплених питань і процедур.

Мета дослідження – визначити правову природу та значення правових висновків Верховного Суду у системі правового забезпечення здійснення правонаступництва у виконавчому провадженні з урахуванням аналізу судової практики нижчестоящих судів.

Стан опрацювання проблематики. Сутність та значення судового прецеденту та його вплив на правову систему України досліджували такі вчені як О.О. Берназюк, В.П. Непийвода, І.В. Непийвода. Особливостям судового прецеденту в межах цивільного судочинства присвячені роботи Д.Д. Луспеника, Ю.Ю. Рябченка, О. Владикіна та інших вчених. Проблеми правонаступництва у виконавчому провадженні були предметом наукових інтересів В.В. Баранкової, О.П. Печеного, С.С. Бичкової та інших. Водночас залишаються невирішеними питання співвідношення та юридичної сили законодавчих приписів та правових висновків Верховного Суду щодо врегулювання підстав, порядку, строків й інших процесуальних питань здійснення правонаступництва у виконавчому провадженні.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом серед науковців все більш поширеною стає думка, що правовим позиціям Верховного Суду притаманні риси судового прецеденту. На думку О.О. Берназюка, судовий прецедент можна визначити як сформульований під час розгляду конкретної справи у рішеннях судів касаційної інстанції правовий висновок стосовно способу застосування норми права, який забезпечує існування єдиного підходу у питаннях тлумачення цієї норми, вирішення суперечностей або прогалин законодавчого регулювання та є обов'язковим для застосування під час вирішення судами спорів у схожих правовідносинах, тобто судовий прецедент фактично є джерелом суддівської правотворчості, однак у процесі такої правотворчості не створюється нова норма права, а визначається обов'язковий спосіб її застосування, виробляється єдиний підхід до вирішення суперечностей або прогалини у законодавчому регулюванні [1, с. 407]. О. Владикін та О. Грачова наголошують, що «судове рішення в сучасному цивільному процесі України є класичним судовим прецедентом, тому що відповідає таким його ознакам: є результатом діяльності судової гілки влади та створений під час реалізації правосуддя; розглядається під час вирішення конкретного питання в процесі аналізу певної справи; є схожим та подібним до справи, що перебуває у певному суді, але з обмеженням, що є рішенням винятково Верховного Суду. Вказане вище дозволяє судовому прецеденту заповнювати прогалини та вирішувати колізії в законодавстві шляхом його тлумачення» [2, с. 101-102]. Обов'язок нижчих судів та інших суб'єктів владних повноважень застосовувати норму саме в розумінні, яке виклав Верховний Суд, є втіленням максими *stare decisis*, тому очевидно, що зазначені постанови Верховного Суду мають виразні риси, притаманні прецедентам, отже, їх слід уважати такими та джерелом права України [3, с. 367].

Незважаючи на те, що ці науковці наголошують на здатності правових позицій Верховного Суду усувати прогалини та колізії, а також неточності розуміння, фактично підкреслюючи їхню правотлумачну функцію, вони все одно наполягають на вживанні терміну «судовий прецедент». Більш обґрунтованим та виваженим видається підхід, відповідно до якого правові позиції Верховного Суду, викладені у його постановах, варто називати «прецедентом тлумачення», оскільки, по-перше, навіть у різних за змістом судових справах (з різними фактичними обставинами) може бути застосована одна й та сама правова позиція Верховного Суду щодо тлумачення певного нормативного припису, який потенційно може бути застосований по-різному, якщо не буде «розтлумачено» чіткого алгоритму та підстав його застосування. По-друге, такі роз'яснення певної законодавчої норми можуть бути використані не тільки судом, а й іншим юрисдикційним органом чи іншим суб'єктом владних повноважень. У такому випадку норма права має бути застосована відповідним суб'єктом правозастосування відповідно до правової позиції Верховного Суду, тобто з урахуванням «прецеденту тлумачення», а не «судового прецеденту». По-третє, поняття «прецедент тлумачення» видається вужчим, точним та більш коректним за «судовий прецедент» ще й з огляду на те, що підлягає застосуванню не все рішення або його мотивувальна/резолютивна частина щодо розв'язання спору, а окремі частини рішення – положення і висновки щодо роз'яснення/уточнення/тлумачення певного нормативного припису. Водночас варто наголосити, що така «правотлумачна» здатність правових позицій врегульовувати суспільні відносини більш чітко і конкретно, ніж закон, породжує питання так званої «конкуренції» прямих приписів закону і їх «розширеного тлумачення» у правових висновках.

Питання правонаступництва у виконавчому провадженні досить обмежено врегульовані у ст. 55 та 442 ЦПК, а також у ст. 15, 34, 39 Закону України «Про виконавче провадження» (далі – Закон), тому Верховним Судом сформульовано значну кількість правових позицій з метою компенсації недостатності правового регулювання зазначеного питання. Фактично формуючи прецедент правотлумачення і правозастосування, Верховний Суд «перетягає» на себе функцію пра-

вотворця, бо прописуючи, як має діяти виконавець та інші учасники виконавчого провадження, він фактично врегульовує правовідносини у певний спосіб, подекуди відмінний від того порядку, який прописаний або нечітко врегульований у Законі.

Так, особливо багато непорозумінь виникає у судовій практиці щодо правильності застосування державними та приватними виконавцями п. 3 ч. 1 ст. 39 Закону, де передбачено: «Виконавче провадження підлягає закінченню у разі припинення юридичної особи - сторони виконавчого провадження, якщо виконання її обов'язків чи вимог у виконавчому провадженні не допускає правонаступництва, смерті, оголошення померлим або визнання безвісно відсутнім стягувача чи боржника». Вочевидь, ця норма покладає на виконавця обов'язок вирішити питання про допустимість правонаступництва лише стосовно юридичної особи і закінчити виконавче провадження у разі його недопустимості. Проте, дана норма не передбачає такого самого обов'язку виконавця стосовно фізичної особи. Водночас, Верховний Суд більш розширено тлумачить цю норму Закону і у своїй постанові вказує: виконавець, установивши на підставі відповідних доказів факт смерті фізичної особи, яка була стороною виконавчого провадження, має вчинити дії щодо отримання даних, необхідних для вирішення питання про заміну такої сторони її спадкоємцями та надалі за заявою сторони звернутися до суду з відповідним поданням про заміну сторони виконавчого провадження. Смерть, оголошення померлою або визнання безвісно відсутньою фізичної особи, яка була стороною виконавчого провадження, має виступати підставою для його закінчення, лише коли виконання обов'язків такої особи чи вимог у виконавчому провадженні не допускає правонаступництва [4].

Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 34 Закону виконавець зупиняє вчинення виконавчих дій у разі звернення виконавця та/або заінтересованої особи до суду із заявою про заміну вибулої сторони правонаступником. Слід зауважити, що перед таким зверненням до суду про заміну сторони виконавець попередньо має проаналізувати характер спірних правовідносин і лише тоді зупинити виконавче провадження на час проведення процедури заміни сторони у порядку правонаступництва, якщо правовідносини допускають правонаступництво. Так, у Постанові Верховного Суду зазначено, що «у разі смерті фізичної особи - сторони виконавчого провадження виконавець повинен перевірити, чи допускають відповідні правовідносини правонаступництво, чи ні» [4]. У постанові від 11 жовтня 2023 р. Велика Палата Верховного Суду зазначила, що буквальне розуміння норм Закону України «Про виконавче провадження» про те, що процесуальне правонаступництво у виконавчому провадженні у разі смерті боржника не допускається, а відповідне виконавче провадження підлягає закінченню на підставі п. 3 ч. 1 ст. 39 Закону, є помилковим. Закон передбачає обов'язок державного виконавця зупинити виконавче провадження та вирішити питання про залучення правонаступників, якщо спірні правовідносини допускають правонаступництво [5]. Зверненню виконавця до суду з заявою про заміну сторони виконавчого провадження має передувати зупинення ним виконавчого провадження, що має розглядатися як обов'язок державного/приватного виконавця за можливості виникнення правонаступництва [6, с. 276]. Водночас важко погодитися з пропозицією О.О. Бичкової про те, що «доцільно на законодавчому рівні закріпити право державного виконавця вирішувати питання щодо заміни сторони виконавчого провадження, а відповідну правомочність суду обмежити випадками наявності спору щодо того, хто саме є правонаступником сторони виконавчого провадження, яка вибула» [7, с. 8]. На нашу думку, подібний припис лише ускладнить процедуру заміни сторони виконавчого провадження, внаслідок чого може збільшитися кількість скарг на дії виконавця щодо проведення чи не проведення заміни сторони виконавчого провадження, а судам все одно доведеться здійснювати судовий контроль за цим напрямком.

Отже, виходячи з того, чи допускається правонаступництво, виконавець або зупиняє виконавче провадження і звертається до суду із заявою про заміну сторони виконавчого провадження, або закінчує виконавче провадження. Проте, судова практика свідчить про те, що у разі смерті фізичної особи - сторони виконавчого провадження - виконавці досить часто на підставі прямої вказівки в Законі (п. 3 ч. 1 ст. 39) одразу закінчують виконавче провадження без попереднього вирішення питання, чи допускається правонаступництво у відносинах, щодо яких проводяться виконавчі дії. Так, Яворівський районний суд Львівської області скасував постанову виконавця про закінчення виконавчого провадження, оскільки державним виконавцем не було перевірено, чи є у померлої особи (стягувача) правонаступники, які прийняли спадщину після її смерті [8]. В іншій справі Хмельницький апеляційний суд залишив без змін рішення Хмельницького міськрайонного

суду Хмельницької області, яким було скасовано постанову державного виконавця про закінчення виконавчого провадження у зв'язку зі смертю боржника [9]. Дивним видається той факт, що попри викладення Верховним Судом ще у 2022 р. відповідних правових позицій щодо необхідності з'ясування виконавцем питання допустимості правонаступництва у виконавчому провадженні, виконавці продовжують виносити постанови про закінчення виконавчого провадження, не дотримуючись відповідних положень.

Заінтересовані особи, на думку яких виконавець неправомірно закінчив виконавче провадження у зв'язку з вибуттям однієї зі сторін, мають право оскаржити його дії. З приводу цього питання у постанові Верховного Суду зазначено: якщо ж виконавче провадження було закінчене виконавцем, у тому числі у зв'язку зі смертю боржника, і виконавець при цьому не врахував відповідні вимоги чинного законодавства щодо можливого правонаступництва боржника, постанову про закінчення виконавчого провадження можна оскаржити в судовому порядку. У разі задоволення скарги можна вирішувати питання щодо заміни сторони виконавчого провадження правонаступником, у тому числі у зв'язку зі смертю боржника. Відповідна заміна сторони виконавчого провадження правонаступником може бути здійснена лише у разі скасування постанови виконавця про закінчення такого виконавчого провадження [4]. Як бачимо, питання про заміну сторони виконавчого провадження можна вирішувати лише після оскарження постанови про його закінчення. Однак, варто пам'ятати, що заінтересовані особи можуть це зробити протягом 10 днів з дня, коли вони дізналися чи могли дізнатися про закінчення виконавчого провадження.

Підставою правонаступництва у виконавчому провадженні, як і правонаступництва у судовому провадженні, є правонаступництво у матеріальних правовідносинах. Якщо спірні матеріальні правовідносини, а потім і встановлені судом чи іншим юрисдикційним органом правовідносини, носять особистий характер і тісно пов'язані з особою сторони, яка вибула, то ні матеріальне, ні процесуальне правонаступництво не допускається. Так, відповідно до ст. 1218 Цивільного кодексу не входять до складу спадщини права та обов'язки, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця. Проте, у судовій практиці виникають дискусійні питання щодо правонаступництва, зокрема, у відносинах, що виникають з договору довічного утримання, на стороні відчужувача. Цей договір припиняється зі смертю відчужувача, оскільки права відчужувача на отримання догляду нерозривно пов'язані з його особою, проте відповідно до висновків Верховного Суду у таких справах має бути допущено правонаступника сторони відчужувача, оскільки «позов про розірвання договору довічного утримання та визнання права власності на квартиру за відчужувачем пред'явлено за життя відчужувача, факт смерті відчужувача до вирішення справи судом допускає правонаступництво у спірних правовідносинах, тому оспорюваний договір довічного утримання може бути розірвано» [10]. На наше переконання, такий підхід прямо суперечить природі цього договору, а також загальним засадам правонаступництва, яке можливе лише щодо прав, які можуть бути відділені від особи – сторони спірного чи вже встановленого правовідношення. Така розбіжність між положеннями законодавства і правовими позиціями Верховного Суду вкотре підкреслює важливість дослідження значення та ролі прецедентної практики Верховного Суду, яка має суттєвий і визначальний вплив на прийняття рішень судами нижчих інстанцій, є орієнтиром для правозастосовчої діяльності. Саме тому вироблення Верховним Судом правової позиції з того чи іншого питання має відбуватися з урахуванням напрацьованої практики нижчих судів на підставі ґрунтовного аналізу законодавчих підвалин, а також доктринальних підходів.

Завдяки прецедентній практиці Верховного Суду також було усунуто двозначність і у питанні щодо можливості правонаступництва у відносинах за участю фізичної особи-підприємця. Так, у висновках Верховного Суду визначено, що фізична особа, яка в установленому законом порядку набула статус підприємця, не втрачає свого статусу фізичної особи. Фізична особа - підприємець позбавляється статусу підприємця з дати внесення до Єдиного державного реєстру запису про державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності цією фізичною особою. Наявність у спадкодавця статусу фізичної особи – підприємця не впливає на можливість заміни боржника (як сторони у справі, так і сторони виконавчого провадження) його правонаступником - фізичною особою [4]. Водночас О.П. Печений слушно зауважує з приводу цього, що сам по собі статус фізичної особи як суб'єкта підприємницької діяльності не може бути об'єктом правонаступництва, у тому числі спадкового; перехід усіх прав і обов'язків фізичної особи - суб'єкта підприємницької діяльності є неможливим, оскільки багато з них, будучи складовими правового статусу підприємця, правонаступництва не допускають [11, с. 52].

Інше, не менш важливе питання, яке також неоднозначно врегульовано Законом, проте знайшло своє відображення і відповідне роз'яснення у позиціях Верховного Суду, це часові межі, протягом яких можливе правонаступництво на стадії виконання судових рішень та рішень інших юрисдикційних органів. За загальним правилом, заміна сторони виконавчого провадження здійснюється у межах відкритого виконавчого провадження. У ч. 5 ст. 442 ЦПК зазначено, що також можливо замінити боржника або стягувача у виконавчому листі до відкриття виконавчого провадження. Це положення Верховний Суд розтлумачив наступним чином: 1) особа, на користь якої видано виконавчий документ, набуває статусу стягувача з моменту видачі такого виконавчого документа, а не з моменту відкриття виконавчого провадження; 2) ця особа до відкриття виконавчого провадження як юридичного процесу є лише стягувачем у виконавчому документі на стадії виконання судового рішення з відповідним потенціалом прав у виконавчому провадженні, які повноцінно реалізує лише у статусі стягувача як сторони відкритого виконавчого провадження; 3) заміна стягувача саме як сторони виконавчого провадження неможлива, якщо заява правонаступника про це подана, зокрема, після спливу строку пред'явлення виконавчого документа до виконання, але якщо цей строк не був поновлений судом. Водночас заміна стягувача у виконавчому документі іншою особою внаслідок передання ним своїх прав іншій особі за правочином (відступлення права вимоги) допускається на будь-якій стадії судового процесу, у тому числі до відкриття виконавчого провадження [12]. Погоджуючись із зазначеним положенням, вважаємо за потрібне наголосити і на тому, що захист порушеного права судом, який завершується виконанням рішення, є цілісним процесом, саме тому заміна сторони в порядку правонаступництва повинна допускатися і до видачі виконавчого документа.

У постанові Верховного Суду від 8 лютого 2022 р. також наголошено: якщо строки пред'явлення виконавчого документа до виконання пропущені, то подаючи заяву про заміну стягувача у виконавчому листі, такий правонаступник має одночасно подати заяву про поновлення пропущеного строку, обґрунтовуючи поважність причин цього. У разі відсутності підстав для поновлення пропущеного строку для пред'явлення виконавчого документа до виконання, заява про заміну стягувача у виконавчому листі на правонаступника задоволенню не підлягає, оскільки в цьому випадку така заміна носить виключно формальний характер, не сприяє реалізації завдань цивільного судочинства та не відповідає принципу ефективності, оскільки не дає можливості виконати рішення суду без звернення до суду для вжиття додаткових заходів. Далі у Постанові визначено, що «інше тлумачення закону (зокрема, про можливість здійснювати заміну сторони стягувача протягом необмеженого строку, незалежно від того чи закінчився встановлений строк пред'явлення до виконання виконавчого листа) означатиме, що стягувач після спливу строку пред'явлення виконавчого документа до виконання, який не був поновлений судом, матиме можливість «штучно» збільшити цей строк на невизначений термін шляхом відступлення права вимоги іншим особам, таким чином уникнувши законодавчої вимоги щодо строку, що вже безпосередньо впливає на права та інтереси боржника, який не може бути у невизначеному стані протягом тривалого строку. Таке тлумачення може порушити принцип правової визначеності, яке є одним з основоположних аспектів верховенства права» [12]. Подібні роз'яснення Верховного Суду сприяють більш коректному праворозумінню та правозастосуванню чинного законодавства у сфері виконавчого провадження як самими судовими органами, так і учасниками судового та виконавчого провадження. Завдяки правотлумачній діяльності Верховного Суду з усунення розбіжностей та колізій нормативного регулювання окремих процедур виконавчого провадження учасники виконавчого провадження та їхні правонаступники мають додаткові гарантії реалізації ними своїх прав під час здійснення виконавчих дій.

В аспекті важливості дотримання строків варто навести відповідну практику судів. Так, Касаційний цивільний суд, пославшись на сформульований Великою Палатою Верховного Суду в постанові від 08 лютого 2022 р. висновок про те, що правонаступник стягувача може звернутися до суду з заявою про заміну стягувача у виконавчому листі до відкриття виконавчого провадження в межах строків пред'явлення виконавчого документа до виконання, погодився з висновками Львівського апеляційного суду, який скасував ухвалу Залізничного районного суду м. Львова від 08 вересня 2022 р. про заміну стягувача ПАТ «Дельта Банк» на його правонаступника АТ «Альфа-Банк» у виконавчому листі і відмовив у задоволенні заяви про таку заміну, посилаючись на те, що ні первісний кредитор ПАТ «Дельта-Банк», ні його правонаступник АТ «Альфа-Банк» не звертались до суду із заявою про видачу виконавчого документа та не пред'являли його до при-

мусового виконання до закінчення строку. У постанові Касаційного цивільного суду також було зазначено, що «не передбачено оскарження у касаційному порядку постанов суду апеляційної інстанції, прийнятих за результатами перегляду ухвали суду першої інстанції щодо поновлення пропущеного строку для пред'явлення виконавчого документа до виконання» [13], тому Касаційний суд не може оцінювати поважність/неповажність причин пропуску строків.

В іншій справі саме пропущення строків стало ключовим аргументом для відмови у скасуванні постанови про закінчення виконавчого провадження. Дніпровський районний суд м. Києва посилався на те, що не було надано доказів, які б свідчили про те, що чоловік є спадкоємцем стягувача за зобов'язаннями, визначеними у судовому наказі (матеріалів спадкової справи, свідоцтва про прийняття спадщини); на підтвердження, що вказаний виконавчий лист пред'являвся до виконання заявником, долучено лише заяву про відкриття виконавчого провадження. А щодо вимог заявника про скасування постанови державного виконавця про закінчення виконавчого провадження суд зазначив, що вказані вимоги розглядаються в порядку положень, визначених Розділом VII «Судовий контроль за виконанням судових рішень» ЦПК України, тому заявником обрано невірний спосіб захисту. Київський апеляційний суд, вважаючи постанову виконавця неправомірною, вказував, що державний виконавець повинен був зупинити виконавче провадження та вирішити питання про залучення правонаступників. Касаційний цивільний суд, залишивши в силі ухвалу суду першої інстанції, акцентував увагу на тому, що заміна сторони можлива тільки у межах відкритого чи відновленого виконавчого провадження (у разі його закінчення), проте заявник пропустив строк для оскарження постанови державного виконавця про закінчення виконавчого провадження [14]. Як бачимо, для заміни сторони виконавчого провадження потрібно, щоб був дотриманий такий ланцюжок процесуальних дій: «неправомірне закінчення виконавчого провадження - оскарження постанови про закінчення виконавчого провадження (з дотриманням строків оскарження) - відновлення виконавчого провадження (з одночасним поновленням строків пред'явлення виконавчого документа до виконання) - заміна сторони виконавчого провадження». Водночас, вищенаведена судова справа свідчить про те, що недосконалість законодавства, нечіткість правових приписів, відсутність алгоритму дій учасників виконавчого провадження чи інших заінтересованих осіб, які претендують в порядку правонаступництва бути заміненіми у виконавчому провадженні, зумовили ситуацію, коли особа, будучи спадкоємцем стягувача, маючи свідоцтво про право на спадщину як доказ правонаступництва, не була допущена до участі у виконавчому провадженні щодо стягнення заборгованості через неправомірні дії виконавця, який застосував положення ст. 39 Закону, без врахування висновків Верховного Суду про те, що у разі смерті стягувача у виконавчому провадженні виконавець зобов'язаний зупинити, а не закінчувати, виконавче провадження, якщо правовідносини допускають правонаступництво. Оскаржити неправомірні дії виконавця ця особа не змогла через пропущення строків для такого оскарження.

Водночас досить цікавими є висновки судів щодо заміни сторони в межах іншого виконавчого провадження за заявою АТ «Райффайзен Банк». Так, Житомирський апеляційний суд скасував ухвалу Богунського районного суду м. Житомира про заміну боржника у виконавчому провадженні, яке було закінчене, оскільки не існує підстав для відновлення виконавчого провадження. Проте Касаційний суд не погодився з такими висновками і зазначив, що заявник АТ «Райффайзен Банк» просив замінити боржника на його правонаступників у виконавчому листі, а не у виконавчому провадженні, як помилково зазначив апеляційний суд, тому відсутня необхідність поновлення виконавчого провадження, оскільки заміна боржника у виконавчому листі здійснюється поза межами виконавчого провадження [15].

Як бачимо, у вищенаведених цивільних справах суди касаційної інстанції зробили протилежні висновки: в одному випадку стягувача як учасника виконавчого провадження не замінили його спадкоємцем, оскільки він не оскаржив попередню постанову виконавця про закінчення виконавчого провадження, хоча дії виконавця вочевидь були неправомірними (виконавець не зупинив виконавче провадження і не встановив коло спадкоємців, незважаючи на те, що спірні правовідносини про стягнення заборгованості допускали правонаступництво), а в іншому випадку суд здійснив заміну боржника його спадкоємцями, обґрунтувавши це тим, що здійснюється заміна боржника у виконавчому листі, а не виконавчому провадженні, тому відновлювати його через оскарження постанови виконавця не потрібно.

Таким чином, для забезпечення прав учасників виконавчого провадження державні та приватні виконавці повинні керуватися перш за все нормами Закону, але з обов'язковим урахуванням

«розширеного тлумачення» його приписів та положень Верховним Судом, оскільки прецедентна практика Верховного Суду розвиває законодавчі норми, розширено їх тлумачить, пояснює алгоритм дій відповідних суб'єктів, керуючись завданнями цивільного судочинства і принципом верховенства права в цілому, в той час, як закон досить «стримано» визначає підстави та процедури виконавчого провадження. Слушною видається пропозиція Ю.Ю. Рябченка про те, що «необхідно вдосконалювати засоби систематизації судових рішень для досягнення зручності роботи з ними, зокрема підбору різних за змістом правових позицій із подібних питань» [16, с. 97]. Така систематизація дозволить державним і приватним виконавцям правильно та однозначно розуміти і застосовувати приписи Закону, що сприятиме забезпеченню прав учасників виконавчого провадження.

Заслуговує на увагу думка Д.Д. Луспеника, який наголошує на важливості дотримання меж так званого «судового активізму» і наводить основні висновки з рішення ЄСПЛ «Укркава, ТОВ проти України» (заява № 10233/20) від 06.02.2025 р.: 1) ЄСПЛ визнав, що навіть у межах повноважень національного суду перегляд тлумачення закону має межі; 2) ЄСПЛ підкреслює, що суд у даному випадку вийшов за межі судової функції; 3) неприйнятність «судового тиску» на законодавця вказує на межу між судовим активізмом і узурпацією; 4) суд може змінити тлумачення, але лише за наявності вагомих підстав, таких як негативні наслідки старої практики; 5) межі повноважень ЄСПЛ: він втручається лише тоді, коли національний суд діє свавільно. У підсумку науковець зауважує, що у цій справі саме таке свавілля у тлумаченні і було визнано; зміни у тлумаченні мають бути передбачуваними, обґрунтованими і мотивованими [17]. Безумовно, з такими висновками неможливо не погодитися. Варто пам'ятати про «зворотній бік медалі» у правових позиціях Верховного Суду. Хоча вони швидше реагують на потреби і судового, і виконавчого провадження, непоодинокими є випадки відступлення Верховним Судом від своїх власних правових висновків, через що виникають нові непорозуміння і нормативна плутанина. До прикладу, у постанові від 18 січня 2022 р. у справі № 34/425 Велика Палата Верховного Суду відступила від висновків Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, викладених у постанові від 15 вересня 2021 р. у справі № 727/9430/13-ц, щодо порядку здійснення заміни сторони виконавчого провадження правонаступником, згідно з яким за відсутності відкритого виконавчого провадження заміна відповідної сторони виконавчого провадження правонаступником є можливою [18]. Таке відступлення свідчить про переосмислення тлумачення законодавчих приписів. Крім того, відсутні і гарантії «неповернення» до попередніх висновків. Саме тому лише обґрунтовані та переосмислені, підтверджені практикою правові позиції Верховного Суду щодо застосування певних приписів законодавства у сфері виконавчого провадження мають знаходити віддзеркалення в нормах законодавства, які є більш стабільними та менш мінливими.

Висновки. Викладені у постановах Верховного Суду правові позиції варто називати «прецедентом тлумачення», а не «судовим прецедентом», оскільки тлумачення певного нормативного припису носить універсальний характер і може бути застосоване у різних судових та виконавчих провадженнях (з різними фактичними обставинами); такі роз'яснення можуть бути використані не тільки судом, а й іншим юрисдикційним органом; застосуванню підлягає не все рішення щодо розв'язання спору, а його окремі частини – положення і висновки щодо роз'яснення, уточнення, тлумачення певного нормативного припису.

Правові висновки Верховного Суду орієнтують суб'єктів виконавчого провадження та допомагають їм правильно тлумачити законодавство у сфері виконавчого провадження шляхом усунення нечіткості правових приписів, більш чіткого визначення окремих процедурних аспектів, окреслення алгоритму дій учасників виконавчого провадження чи інших заінтересованих осіб щодо вирішення питань заміни сторін виконавчого провадження.

Правотлумачна діяльність Верховного Суду має суттєвий вплив і на практику нижчих судів, які вирішують питання правомірності чи неправомірності дій виконавця щодо закінчення виконавчого провадження, питання допустимості чи недопустимості правонаступництва у разі вибуття сторін виконавчого провадження та інші питання. Основні догми правотлумачення зводяться до такого: у разі вибуття однієї зі сторін виконавчого провадження виконавець зобов'язаний оцінити сутність та характер правовідносин на предмет допустимості правонаступництва, і у разі допустимості – зупинити провадження, а не закінчувати виконавче провадження; заміна сторони можлива як до відкриття виконавчого провадження, так і навіть до видачі виконавчого листа; заміна сторони у разі завершення виконавчого провадження можлива після його відновлення шляхом оскарження постанови виконавця про його закінчення, тобто лише в межах відкритого

виконавчого провадження після його неправомірного завершення, або шляхом повторної подачі виконавчого документу у разі його повернення.

Водночас правотлумачна здатність правових позицій врегульовувати суспільні відносини більш чітко і конкретно, ніж Закон, у свою чергу породжує так звану конкуренцію прямих законодавчих приписів і їх розширеного тлумачення у правових висновках. Саме тому для забезпечення прав учасників виконавчого провадження державні та приватні виконавці повинні керуватися в першу чергу нормами Закону України «Про виконавче провадження», але обов'язково враховувати правові висновки Верховного Суду щодо розширеного тлумачення його приписів та положень.

Варто зауважити, що судова правотворчість та судовий активізм повинні мати межі і не допускати свавілля. Відступлення Верховним Судом від своїх попередніх позицій має бути обґрунтованим та мотивованим, заснованим на реалізації завдань цивільного судочинства і дотриманні принципу верховенства права. Оновлені та обґрунтовані правові позиції Верховного Суду щодо застосування певних приписів законодавства у сфері виконавчого провадження повинні бути закріплені в нормах законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Берназюк О.О. Судовий прецедент у правовій системі України: сучасні підходи до визначення поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. Випуск 80. Частина 1. 2023. С. 403–410.
2. Владикін О., Грачова О. Особливості застосування судового прецеденту у цивільному процесі України. *Актуальні проблеми правознавства*. № 2 (34). 2023. С. 97–103.
3. Непийвода В.П., Непийвода І.В. Діяльність судів найвищого рівня – чинник утвердження прецеденту як джерела права України. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 365–369.
4. Постанова Верховного Суду від 3 листопада 2020 р. у справі № 916/617/17 (провадження № 12-48гс20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93217981>.
5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 жовтня 2023 р. у справі № 523/2357/20 (провадження № 14-11цс22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114757808>.
6. Баранкова В.В. Колісник О.В. Заміна сторони у виконавчому провадженні: теоретичні аспекти та судова практика. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. № 4. 2025. Ч. 1. С. 264–277. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.1.43>.
7. Бичкова С.С. правонаступництво у виконавчому провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2013. № 6-2. Том 2. С. 5–8.
8. Ухвала Яворівського районного суду Львівської області від 8 квітня 2025 р. у справі № 944/1168/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126435121>.
9. Постанова Хмельницького апеляційного суду від 17 грудня 2024 р. у справі № 2218/9558/2012. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123936781>.
10. Постанова Верховного Суду від 30 червня 2021 р. у справі № 310/5175/15-ц (провадження № 61-6666св20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98105342>.
11. Печений О. правонаступництво і заміна сторони виконавчого провадження: співвідношення, проблемні питання, процесуальні особливості. *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2020. № 11(68). С. 47–53.
12. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 8 лютого 2022 р. у справі № 2-7763/10 (провадження № 14-197 цс 21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104076441>.
13. Постанова Касаційного цивільного суду від 28 лютого 2024 р. у справі № 2-904/11 (провадження № 61-14135св23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117373879>.
14. Постанова Касаційного цивільного суду від 07 травня 2025 р. у справі № 755/19644/17 (провадження № 61-2630св25). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127190071>.
15. Постанова Верховного Суду від 2 липня 2025 р. у справі № 295/16037/14 (провадження № 61-4862св25). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128685677>.
16. Рябченко Ю.Ю. Судовий прецедент і джерела цивільного процесуального права: проблеми та перспективи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2020. № 43. С. 96–98.

17. Луспеник Д.Д. Цивільне судочинство в умовах воєнного стану. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_Civ_sydoch_viina_2025.pdf.
18. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 січня 2022 р. у справі № 34/425 (провадження № 12-69гс21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102973874>.